

УДК 130

Гужва О. П.

ЛЕСЯ УКРАЇНКА ТА ДУХОВНІ КОЛІЗІЇ ДОБИ FIN DE SIÈCLE

Досліджено тісний зв'язок творчості Лесі Українки з мистецтвом доби модерну, що в ситуації екзистенційного вибору несла в собі ідею оновлення людини разом з природою та всесвітом.

Ключові слова: духовні колізії, прамова, метамова, симфонізм, свідомість.

Исследуется тесная связь творчества Леси Украинки с искусством эпохи модерна, которая в ситуации экзистенциального выбора несла идею обновления человека вместе с природой и вселенной.

Ключевые слова: духовные коллизии, праязык, метаязык, симфонизм, сознание.

Closely connection of the creative work by Lesia Ukrainka with the art of the Age of the modern that in situation of the choose of the existentialism brought the idea of the recreation of the man with the nature and Universe is the article investigated.

The keywords: spiritual collisions, most ancient language, over language, symphonic method, consciousness.

Постановка проблеми. Леся Українка – особистість, якій випало осягнути неосяжний духовний світ й утвердити себе в ньому. Відтворюючи досягнення доби модерну, автор виносить на розгляд наукового товариства думки, які були розкриті в попередніх його публікаціях і поширювались на широкий контекст духовної культури та мистецтва. Проекція цих думок на творчість Лесі Українки дає змогу осягнути величну картину перетворень, що об'єднала всі мистецтва і виявила спільність безпосередньо тематики та поетики творчості.

Метою роботи є виявлення духовних колізій, що знайшли відбиття в мистецтві на межі двох століть – XIX та XX, разом із суттєвими рисами розбудови творів.

Результати дослідження. Духовні колізії на межі двох століть – XIX та XX – виникають завдяки загостренню взаємин у самому соціумі, що пояснюється залученням різних етносів до сфери виробництва, їх нерівномірним підпорядкуванням у соціальній ієрархії: етнос постав у великих імперіях доби модерну розділеним на безліч прошарків, що мали кожен свою шкалу цінностей [1]. Досить виразною, нерідко трагічною у такому контексті соціальних зрушень виявляється особистість, яка має на меті зняти всі негаразди в суспільстві й присвятити пошукам втраченої єдності у світоспогляданні та світовідчутті між окремим «Я» та «Я» суспільства все своє життя. До таких особистостей відносять Льва Толстого та Достоевського, Івана Франка та Миколу Лисенка. Леся Українка була саме такою особистістю.

Правомірним для неї є прагнення самою творчістю долучитися до відтворення суперечливої картини світу, що підіймає поетичне висловлювання до рівня філософських узагальнень. Згідно з поетичною думкою поетеси, час її духовного

буття не обмежується буттям фізичним, як не може він закінчитися для кожної творчої особистості, яка продовжує жити у своїх творіннях.

Інші будуть співці по мені, // Інші будуть лунати пісні, // Вільні, гучні, одважні та горді // Поєднуються в яснім акорді // І полинуть у ті небеса, // Де сіяє одвічна краса, // Там на їх обізветься луною // Пісня та, що не згине зо мною («Зоря поезії», імпровізація, 12/X 1898 р. [тут і далі цит. за: 9]).

Леся Українка прирівнює мистецькі твори до платонівських ейдосів, вона розширює уявлення про красу як основу одвічного буття. У цьому вона зближається з багатьма мистецькими угрупованнями свого часу, які охоплюються єдиним стильовим напрямком модернізму, що прагне дати уявлення про дійсність у її цілісності, космічному вимірюванні.

Одна зірка палає мов племін, // Білі хмари круг неї, мов гори, // Не до нас посила вона промін, // Вона дивиться в інші простори («Зоряне небо»).

Вічність, пульс епохи, биття її власного серця – це категорії, якими живиться мистецтво в усі часи, притаманне воно мистецтву слова, так само як і музиці [2]. Живиться цими категоріями й Лесина муза. У мистецтві вона стає творцем нового романтизму, який за її словами, має бути скерованим на оновлення та перетворення дійсності. Вінцем оновлення має стати розкута особистість, що виборола собі право бути вільною. Лесин романтизм сповнений протесту та віри в те, що її пісні знайдуть відгук в інших серцях.

І може де кобза найдеться, // Що гучно на струни озветься, // На струни, на співи мої негучні («Сім струн»).

Леся Українка невпинно шукає можливості розширення художнього горизонту, що поєднував би різні сфери буття: Усесвіт, боротьбу стихій, колізії духовного буття. Це – колізії життя та смерті, любові та страждань, історії народів та історії свого народу. Ці колізії розгортаються як велетенські містерії, духовні драми, де є рай і пекло, вічні герої та легендарні образи, де врешті-решт язичництво ніяк не суперечить християнству, бо вказує на вічність протистоянь добра та зли, світла й пітьми, саму древність взаємин людини та природи, їх вічний діалог [див. 3].

Поетеса залучається до процесу міфотворчості, що поєднує різні часові і дієві площини в єдине ціле, саме цим зумовлюється постійне оновлення лексики, жанрово-поетичних форм, тяжіння до алегорій, інколи сатири та гротеску, існування в певному історичному часі, постає як іпостась її власного духовного буття.

М і р і а м: Він їм простив. Він їм усім простив. // Вони те чули і на віки вічні // його слова потіхою їм будуть. // А тільки я не прощена зосталась, // бо я не можу їм простити за нього: // і ворогів, і друзів, і юрбу, // отой народ безглуздий, що кричав: // «Розгни його, розгни!» – і той закон // людський, що допустив невинно згинуть, // і той закон небесний, що за гріх // безумних поколінь вимагає // страждання, крові і смерті соромної // того, хто всіх любив і всім прощав. // Умер він, зраджений землею й небом, як завжди одинокий. А тепер // я тут сиджу, як завжди одинока... («Одержима», драматична поема).

Досить значним є тяжіння Лесі Українки до прамови та метамови, які відроджуються в кожному переломну добу, на яку також припадає її власна творчість

[4]. Прамова народжується в прадавні часи внаслідок реакції на подразники дійсності, гострі буттєві ситуації і знаходить вираз у прадавніх засобах спілкування через міміку або жест, вигуки або пластику тіла. Прамова випереджає, але зумовлює появу слова. Прамова нагадує про себе, коли звичних уявлень про дійсність стає недостатньо, коли відбувається зміна світоглядних парадигм [5].

У Лесі Українки прмова набуває своєрідного втілення: її поетичне слово співіснує з голосами природи, воно змушує вслухатися в них. В її творах майже завжди присутній поетичний пейзаж. Цей пейзаж виводить задуми поетеси за межі побутовості та минучості в часі. Для поетеси природа – це той смисловий вимір, що має об'єднати долі людей, вказати на їх подібність. Природа стає колискою для всіх мистецтв.

Пишино займались багрянні зорі // колись навесні, // Любо лилися в пташиному хорі // Пісні голосні. // Грала промінням, ясным самоцвітом // Порання роса, // І усміхалась весняним привітом // Натури краса. // Гордо палала троянда розкішна, // Найкраща з квіток, – // Барвою й пахом вродливиця пишина // Красила садок. А соловейко троянді вродливій // Так любо співав, // Голосом дивним співець чарівливий // Садки розвивав.

...Чом я не маю огнистого слова, // Палкого, чому? // Може б, та щира, гарячая мова // Зломила зиму!

І розляглася би завжди по гаю // Ясна-голосна // Пісня, – й розквітла б у рідному краю // Новая весна («Співець»).

Особливо близьким для Лесі Українки стає зв'язок слова й музики. Власне свою поезію вона відносить до пісень і нагадує читачам про те, що в сиву давнину поетичні твори співались. Вона йде далі: її твори починають розгортатися не просто згідно із законами часових мистецтв, а законами музики.

Відповідність законам музики – прагнення, яке виборюють різні мистецтва: живопис, поезія, література Срібного віку. У різних мистецтвах таким чином знаходять виявлення пошуки метамови.

Не дивно, що в одному зі своїх досить знакових поетичних творів – «Сні» – Леся Українка створює дивовижну поетичну параболу:

Був сон мені колись: богиню // Фантазії вбачали мої очі...

Вона іде! Непереможна сила // Мене примушує за нею простувати // По темних тісних хідниках. Вступила // Вона в якісь темнії палати.

Чи то свята будова, чи темниця? // Високеє і темнеє склепіння, // Одно віконце вузьке, мов стрільниця, – // Крізь нього сиплеться бліде проміння.

І падає на стіну; височенний // Орган стоїть там, наче скеля дика, // Де був прикований Титан страшенний, // Що забажав освіти чоловіку.

Спинилася богиня і за руку // Взяла мене, і словом говорила: // «Вважай і пам'ятай мої слова й науку: // То світовий орган, і доля так судила,

Що тільки раз він має гук подати, // Страшний той гук, потужний і величний, // По всіх країнах має залунати // І перекинути світовий стрій одвічний.

Страшне повстане скрізь землі рушення. // І з громом упадуть міцні будови. // Великий буде жах, велике й визволення! // Тоді спадуть всесвітнії окови.

І правда лавром чоло уквітчає, // І згине зло, укриване віками. // В честь волі нової хвалу співець заграє // На вільних струнах вільними руками.

Тож слухай: ти орган порушиш можеш // Не дужою, та смілою рукою, // Всесвітнє зло тим гуком переможеши, здобудеш для землі і щастя, і спокою.

Ти знай: твоє життя так миттю згасне, // Як блискавка, що перед громом свіне; // Не для тебе те світло правди ясне, // Що світ осяє, ні! Життя твоє загине!

І вільні струни славити не будуть // Ні твого ймення, ані твого діла, – Щасливі нещасною забудуть, // Не буде вкрита лаврами могила!»

Промовила і зникла. В самотині // Я зостаюся розважать-гадати, // Як визволить той гук, що замкнений в скеліні, // Що має гучно в світі залунати?

І я стою, неначе скам'яніла. // Знебула думка вже не розважає... // Що се? Немовби пісня забриніла // Здалека, мовби цілий хор ридає...

Хай я загину, та хай сяє мило // Над людьми сонце правди і надія! // Зважливо простягаю руку, сміло – // І прокидаюсь... Так! То сон був... мрія! («Сон»)

Метамова, як те наголошується в працях автора [4], виявляє загальні принципи художнього осягнення дійсності, які стають надбанням усіх мистецтв. Але саме музика зводить воедино думки та почуття, раціональне та емоційне. Саме музика зберігає первинну синкретичну єдність засобів виразності, притаманну окремим видам мистецтва, спрямовану саме на розбудову образу світу. Саме в музиці відбувається становлення симфонізму як прояву духовного буття і як логосу усїєї культури [див.: 6].

Поезія Лесі Українки зростається із симфонізмом як принципом художнього мислення та розбудови творів. Прикладом поетичного симфонізму, що поєднує в собі гостро суперечливі думки, є вже наведений твір, але варто навести ще кілька прикладів. Один із них – це «Північні думи», що є своєрідною П'ятою симфонією поетеси, де утверджується її активне власне творче «Я»:

«Доля сліпая, вже згинула влада твоя, // Повід життя свого я одбираю від тебе, // Буду шукати сама, де дорога моя! // Мрії рожеві, тепер я розстануся з вами», // Тихо відвожу обійми ясних моїх мрій. // Довго проводити буду сумними очами // Подруг моїх легкокрилих зникаючий рій.

Згинули мрії і темрява слід їх закрила... // Ледве що зникла, а в мене вже знов над чолом // Полум'ям віють огненні широкії крила, // Мрія нова літа надо мною орлом. // Мов зачарована, слухаю голос надземний: // «Ти блискавицею мусиш світити у тьмі, // Поки зорею рожевою край твій освітиться темний, // Треба шукати дороги тим людям, що ходять в ярмі».

Глянуть всі ті, що живуть у великій темниці, // Скажуть: «Се в нашій країні настала весна, – // Грають на небі зірниці, ясні блискавиці, // Темна ще ніч, та вже хутко минеться вона». // Мріє нова! Твій голос і крила огнисті // Ваблять мене, я піду за тим світлом ясним // Через простори і дикі дороги тернисті, // Так, як Ізраїль ішов за стовпом огняним. // Знаю куди ти мене поведеш за собою: // Там без упину лютує страшна, невсипуца війна, // Люди там гинуть у тяжкому лютому бою, // Кров там леться, панує там смерть потайна. // Кличеш? Я йду! За тобою усюди полину, // Знов повернуся у той занпащений край, // Де, може, волі не буде мені до

загину. // *Мріє нова, з тобою і там буде рай!* («Північні думи»)

Наскрізні образи-символи – це лейтмотиви, що об'єднують поетичні твори Лесі Українки і надають їм смислової багатомірності. Ці образи-символи живуть в поезії Шевченка та Франка. Від них йде відчуття нескінченних оповідних кіл, що повзують задум одного твору з іншим. Принцип лейтмотивів стає невід'ємним від жанру симфонічної поеми, що склалась у композиторів-романтиків. Із ним у музичне мистецтво входить поняття про героя твору, його життєвий шлях, сповнений різних подій. У музичній поемі композиторів-романтиків нерідко присутній принцип драматургічних зривів (Теодор Адорно називає їх *Durchbruch*, в аналізі малерівських симфоній [7]; у музиці драматургічні зриви присутні, зокрема, в симфоніях Шуберта, Чайковського та інших композиторів), що засвідчує наявність самої *драматургії нездійсненого* [8].

У Лесі Українки принцип *драматургії нездійсненого* також присутній. Але він переростає в знамення нездійснених поривів до щастя, з якими має справу кожна людина на своєму життєвому шляху.

– *На добридень, ти моя голубко!* // «*На добридень, мій коханий друже!*» // – *Що ж сьогодні снилось тобі, любко?* // «*Сон приснився, та дивненькій дуже*»...

– *Що за диво снилось тобі, мила?* // «*Мені снились білії лілеї, // Що хитались в місячному світлі, // Мов гадали чарівнії мрії, // І пишались гордії, розквітлі.*

І сіяли дивною красою, // Мов непевні, чарівничі квіти, // І блищали ясною росою, // Що горіла, наче самоцвіти.

Приступила я до квітів ближче, – // Всі лілеї раптом затремтіли, // Почали хилитись нижче // Та й пожовкли, далі почорніли.

І з лілей тих чорних поспали // Всі блискучі самоцвітні роси, // На травичці схиленій лежали, // Наче дрібні та ряснії сльози...»

– *Дивний сон твій, любко моя гожа... // А мені червоні снились рожі. // «Тішся, милий, бо червона рожка – // То кохання квітка та розкоші!»*

– *Мені снилося: червоні рожі // Пломеніли в промені злотистім // І були на райські квіти схожі, // Запашиї, з листячком барвистим.*

Так чудово рожі паленіли // Від кохання й радості ясної // І цвіли, тремтіли та горіли // Від жаги палкої, таємної.

Приступив я до одної рожі, // Пригорнуть хотів я до серденька. // Зблідли раптом рожі прехороші // І найкраща роженька ясненька.

Та й умилась буйною росою // Та моя найкраща рожка мила, // Мов підтята гострою косою, // Полягла мені до ніг, змарніла...

Засмутилась пара молоденька, // Зрозуміти снів своїх не може // І додому поверта смутненька. // Дай їм, боже, щоб було все гоже!.. («На давній мотив»).

Висновки. Леся Українка – особистість, яка створила власний художній світ, який співвідноситься зі світом духовним як його найширший вимір, що обійняв екзистенційну проблематику і розглянув її у площинах Всесвіту, природи, соціуму та особистості. Від того в її поезії з'являються герої з іменами, що належать різним історичним епохам, герої біблійні та герої античні. Особи без імен, яких вона виводить з небуття, стають не менш реальними (дружина Данте). Зовсім дивовижні

персонажі: Мавка, Муза, Ангел, що належать фантазії поетеси, усе ж невід'ємні від її світорозуміння.

Лесин поетичний світ простягається між реальністю та фантастикою, він зростає на перетині різних духовних тяжінь: античності та середньовіччя, язичництва та християнства; він зводить минуле з сьогоденням і свідчить про розширення художньої свідомості. Ця свідомість підносить події буття окремої істоти до рівня всезагального, вона поєднує емоційний вимір буття з раціональним, і значною мірою її творчість є спробою поєднати поезію з музикою, виводячи зміст окремого твору в простір духовних колізій.

Завжди Леся Українка говорить від імені певної особи, іноді – це вона сама, але найчастіше – людина, вихоплена з різних історичних часів, яка пізнає навколишній світ, а скоріше веде діалог із ним. Часто прихований діалогізм думки дає змогу не тільки подолати трагічний настрій, а й утвердити нове світосприйняття, де відбувається подолання трагізму. У цих випадках ідеться про розширення творчої свідомості, перехід від ліричної сповіді до широкої драматичної картини, від суб'єктивного світосприйняття до тенденцій об'єктивного, загальносуспільного світорозуміння. Категорії «Я» і світ, «Я» і народ, «Я» та інша особа – це не просто дійові особи в її творах, а окремі призми світоспоглядання, нерідко присутні в межах одного твору.

Власне, поетеса відтворює свій космос духовності, що завдяки зверненню до найширших вимірів буття набуває значення всезагального. Творче «Я», що стоїть над епохою й охоплює все поле культури, безумовно, стає породженням доби модерну.

Література:

1. Botstein L. Gustav Mahler's Vienna / L. Botstein // The Mahler Companion / ed. by Donald Mitchell & Andrew Nicholson. – Oxford : University Press, 1999. – P. 6–38.
2. Гужва О. Симфонія як образ світу: філософсько-культурологічний підхід при дослідженні жанру / О. П. Гужва // Культура України : зб. наук. праць. Серія: Мистецтвознавство. Філософія / Харк. держ. акад. культури. – Х. : ХДАК, 2007. – Вип. 18. – С. 54–55.
3. Гужва О. Історія духовної драми як драма історії / О. Гужва // Вісник Харківської державної академії дизайну і мистецтв : зб. наук. праць. – Х. : ХДАДМ, 2007. – № 2.
4. Гужва О. Симфонізм у зв'язку з метамовою мистецтва / О. П. Гужва // Культура України : зб. наук. праць / Харк. держ. акад. культури. – Х. : ХДАК, 2008. – Вип. 25. – С. 198–209.
5. Ярошовець В. І. Історія філософії: від структуралізму до постмодернізму : підручник / В. І. Ярошовець. – К. : ВПЦ «Київський університет», 2008. – 263 с.
6. Гужва О. Симфонізм як предмет філософсько-культурологічного дискурсу / О. П. Гужва // Філософські дослідження : зб. наук. праць / Східноукраїнський національний університет ім. В. Даля. – Луганськ, 2009. – Вип. 10. – С. 222–231.
7. Adorno Th. Musikalische Schriften. Quasi una Fantasia / Th. Adorno. – Dusseldorf : Suhrkamp, 1963. – 440 S.
8. Гужва О. Нова віденська школа і критика мови / О. П. Гужва // Проблеми взаємодії мистецтва, педагогіки та теорії і практики освіти : зб. наук. праць. – Х. : ХДУМ, 200. – Вип. 17. – С. 240–249.
9. Українка Леся. Твори : в 2 т. – Т. 1: Поетичні твори; Драматичні твори / Леся Українка ; упоряд. і приміт. О. Ф. Ставицького ; вступ. ст. Л. І. Міщенко ; ред. тому І. О. Дзевєрін. – К. : Наук. думка, 1986. – 608 с.